

על הגלי והנסתר בתקנות חכמים

הקדמה
'תוליה נישאת ברביעי'
'יום הנף כולם אסור'
יסוד רחב לתקנות שונות

הקדמה

קיימת מסורת בשם הגר"א, המתייחסת לתקנות חז"ל ולגזרותיהם. לפי מסורת זו, כאשר חז"ל גזרו גזרות או תיקנו תקנות הם העלימו מاتנו את מכלול הטעמים והשיקולים לגזרותם. הטעמים לתקנות ולגזרות המפורטים בחו"ל אינם אלא מרכיב אחד ממכלול של שיקולים ונימוקים שונים, ולייתם הטעם שפרסמו אינם הטעם העיקרי לתקנותם. מסורת זו כתובה כבר ע"י רבינו ישראלי משקלוב תלמיד הגר"א בספרו "فات השולחן" סימנו ביחס למשקין מגולים:

"זרובינו הגאו ז"ל היה נזהר מאד בח"ל בכל דיני גילוי, מטעמו ונימוקו שציריך ליאחר בכל דברי ר' ז"ל אף שבטל הטעם שגילוי, כי לא גילו רק טעם אחד והעלימו הרבה הטעמים נעלמים, וכמ"ש בצוואת ר' א' הגדול טעם אחר מסכנה בגילוי משקין בכ"מ."

גם ר' מאיר שמחה הכהן מדוינסקי בספרו "משך חכמה" בפרשタ בא (ד"ה החודש) מתיחס למסורת זו, ובמברר לפיה טעם מחודש למנהג יו"ט שני של גליות גם בזה"ז, אע"פ שעתה בקיאין אנו בקביעותה דירחה:

"אבל מקובלים אנו מרביבנו הגר"א,adam כי חז"ל פירשו טעם בכ"ז עד השאירו טמוניים בסתר לבבם טעמי לאלפים, גדולים ורמיים, אבל לא גילו זה לאוזן המעו בני ישראל".

במאמר זה אנסה לילכת בעקבות יסוד זה, להגדירו, ולענוג בעזרתו על כמה תמיינות. נצטמץ ונתמוך בעיקר בשני נושאים בהם חז"ל גזרו גזרה או תיקנו תקנה מחודשת, אשר לענ"ד קיים בהם יסוד ממשותף - הטעם ה"רשמי" שפירטו חז"ל הוא אמנים טעם איסורי, שנראה כאילו נועד לפטור בעיה מצומצמת, אך התוצאות הנובעות מגורלה זו הם חינוכיות ומkipות הרבה יותר; לכן ניתן לומר, בעקבות דברי הגר"א, כי לתוצאות חינוכיות אלו כיוונו חז"ל בתקנותם, והטעם שפרסמו נועד אך

להבהיר כי גזירה זו כלולה במסגרת "עשו משמרת למשמרתי", וכך יזהרו בה יותר. במקביל לכך החכמים חשו שאם יפרסמו את הטעם החינוכי הציבור יזלزل בתקנותם, ומשום כך לא פרסמוו.¹ בקצרה, הטעם הרשמי הוא איסורי ומוצמצם, ולעומתו הטעם הנستر הוא חינוכי ורחיב הרבה יותר.

על פי עיקרונו זה ברורה יותר ההוראה שאע"פ שביטול הטעם לא בטלה התקנה. אין הדבר נובע רק בגלל ש"כל דבר שנאסר במניין אין כי"ד רשאי לבטל אלא אם כן גדול ממנו בחכמה ובמנין", אלא שאין אלו מודעים למכלול השיקולים שעמדו לנגד עניין חז"ל, כפי שציין הגרא"א שם.

בთולה נישאת ברבייע²

המשנה הראשונה של מסכת כתובות פותחת בכך שבתולה נישאת ליום הרביעי, שאם תהיה לבעל טענת בתולים ישכימים לב"ד. בזרק כלל אף אם אכן טענתו אמת אין אשתו נאסרת עליו בכך, שהרי עדין יש לפניו ספק ספיקא: ספק נבעלה באונס ספק ברצונו, ואם ברצונו - ספק נבעלה תחתיו ספק אין תחתיו. لكن נחלקו רש"י ותוס' מהי מטרת התקנה; לרשי' הטעם הוא שמא מותך כך יבואו עדים שזינתה תחתיו מרצונו וייסרו אותה עליו, ובעלי התוס' לעומתו סוברים כי התקנה نوعדה במקורה לנשים שלגביהן קיים ספק אחד בלבד: למשל אשת כהן, שאף אם נאנסה אסורה לבעלה; וכי נישאת כשהיא פחותה מבת ג' שנים, שברור שנבעלה תחתיו. ובגלו הנשים הללו גזו על כל הנשים.

אולם האמת היא, שגם שיטת רש"י וגם שיטת התוס' נראות תמהות. לדרש"י, אם ספק ספיקא מותר על פי דין, מודיעו מוטל עליו לחקור, לחפש אחר עדים ולברר שמא נמצא איסור? ולשיות התוספות תמורה מאד: האם בגין מיעוט שבמיוחד של נשים שנאסרות על בעלייה נחייב את כל הזוגות לקבוע את יום נישואיהם דווקא ביום מסויים? יתרה מזו, לטענת ה'פני יהושע' אף המיעוט הצעום הנ"ל למעשה בדרך כלל יהיו מותרות לבעלייה, על פי דברי רבינו יונה שגם נשים אלו אם יטענו בזואות טענה הפוטרתן תהיינה נאמנות; א"כ קשה שבעתים, האם כדי לשנות את יום נישואין של יותר מ-99% מהנשים ליום מסויים, בגין כמה נשים בודדות שאולי תיאסרו?

עוד, בגם' מבואר כי בתקופה מסוימת גרמה התקנה זו בעקביפיו לפגיעה קשה בבנות ישראל; הגויים גזו גזירה שכל הנישאות ברבייע תיבעל להגמוני תחילה, ואעפ"כ לא ביטלו חז"ל את התקנות כי גזירה עבידא דבטלה, ולא עוקרים מפניה התקנת חכמים קבועה. ותמונה הדבר עד מאד, בגין חשש איסור של מיעוט דמיעות נשאייר תקלת הכלל בנות ישראל!?

ונראה לבאר, כי התקנה בסודה ובשורשה היא חינוכית, ומטרתה לחזק את גדרי

¹ בנוספ' על כך, בחינוך פעמים רבות זוקא מסר עקייף פועל ומוסיל יותר!

² כיון שהשנה עוסקים בישיבותם במסכת כתובות אפתח בסוגיה זו, לחיבת הקודש.

הצניעות בישראל. תקנת חז"ל משמשת כתיריס נגד הפריצות, והיא נועדה אכן לכל בנות ישראל. מטרת התקנה להרתיע אף את הפניות מלזנות, ולשמור בכך על טוהר המשפחה היהודית. מאז שנטקנה התקנה זו ידעו כל בנות ישראל שהן נישאות ביום מסויים דוקא, וכל זאת כדי שאם הבעל יחשש שזיננה יוכל להשכים למחמתו, לבוא לביה"ד ולשטווח את טענותיו. ידיעה זו הרתיע את הפניות מלזנות. ובאמת פרסום התקנה נועד גם לכלל הבעלים,חזק אותן לבשת הצורך לביה"ד, אע"פ שלאחר שיבוא הבעל לביה"ד ברוב המוחלט של המקרים יאמרו לו כי אשתו לא נאסרה עליו; מטרת התקנה שהנשים יישאו ברביעי לא היתה רק להרתיע את הפניות, אלא אף לעודד את הבעלים להשכים לביה"ד אם תהיה להם טענה, כי דוקא כך תושג המטרה החינוכית הנאכרת. וכך הלשון בסיפא של המשנה מדויק מאוד, שהחכמה לבי"ד אינה מתיחסת אך ורק לבעליהן של נשים מסוימות ולאפשרות נשותיהם יאשרו עליהם בפועל, אלא זו תקנה כללית, שככל הבעלים שתהייה להם טענה ישכימו לביה"ד.

מайдך, כל מה שטרחו הראשונים למצוא איך ומתי האשה נאסרת על בעלה בעקבות טענותיו בבית הדין שלא מצא בתולים, נועד רק להבהיר את האמור לעיל, כי תקנה זו היא במסגרת הרחקה מאיסור, במסגרת 'עשׂו משמרת למשמרת'; אך התיעלת הגדולה הנובעת ממנה היא רחבה ומקיפה הרבה יותר, וודאית גדור גדול של צניעות לכל בנות ישראל. לכן, גם אם בתקופה מסוימת (כאומר לעיל בזאת הגגומו) גרמה תקנה זו לבעה במצוותן של בנות ישראל, גזרתם של הגויים היא פגיעה זמנית בלבד, ואינה כדאית לעקור תקנת צניעות קבועה ומקיפה שתיקנו חז"ל; וכיון שגוראה עבידה דבטלה לא עקרו חכמים את התקנה ממקומה.

'יום הנף כולם אסור'

המשנה בסוכה מא, א אומرت: בראשונה היה לולב ניטל במקדש שבעה ובדינה יום אחד, מsharpב בית המקדש התקין רבנן בן זכאי שהיה לולב ניטל במדינה שבעה זכר למקדש, ושיהו יום הנף כולם אסור.

"יום הנף" הוא כינויו של יום ט"ז בניסן, אשר בו מניפים את העומר. בזמן שביהמ"ק היה קיים איסור היה לאכול מהתבואה החדשה עד אשר קרב העומר בפועל במהלך היום. מsharpב הבית מותר מעיקר הדין לאכול מן התבואה החדשה כבר מתחילה يوم ט"ז בניסן, אך ריב"ז גזר שהיה כל يوم ט"ז, "יום הנף", אסור באכילת חדש. "מאי טעמא? מהרה יבנה המקדש ויאמרו אשתקד מי לא אכלנו בהאריך המורה, השתא נמי ניכול. ואינו לא ידע דاشתקד דלא הויביהם"ק האיר מארח התיר, השתא דaicא בייהם"ק עומר מותיר"³.

³ אמנם דעה נוספת מובאת שם בוגם' כי כשאין בהםמ"ק קיים ואין עומר מותיר נאסר החדש מז' התורה כל יום ט"ז, וריב"ז רק "דרש וחתקץ". ואכם"ל.

כל הרואה משתומם: מדוע מצא ריב"ז לנכון מיד לאחר החורבן לתקן תקנה שנועדה להציג מהש איסור "חדש" לעתיד לבוא? יתרה מזו, הרוי מבואר שם בगמ' כי אפילו החש זהה איןו קיים אלא במציאות רחוקה מאוד, הינו אך ורק במקרה שביהם⁴ בינה דזוקא בתאריך מסוים, בלילה שבין ט"ו לט"ז בניסן וכי מציאות רחוקה זו מצריכה תקנה מיוחדת! והרי אף על מציאות זו הקשו הראשונים 'ה' אין בנין בהםמ"ק בלילה? ועוד שלאו אחרים, הלא כבינה המקדש היו עמנו משה ואחרון וילמדו אותנו תורה, ומודיע שחשוש לתקלה?

לדעתי ברור שוגם תקנה זו שייכת למסגרת דברי הגרא"א דלעיל. על פי הבדיקה בין הנימוק האיסורי המוצמצם לנימוק החינוכי הרחב והמקיף יותר, מובנים הדברים ביותר שאת. דזוקא ריב"ז העומד מול המקדש החרב רוצה לחזק ולעוזד את עם ישראל לא ליפול ולא להתייאש, אלא להאמין כי עוד נשוב לארץ, ועתיד בית המקדש לעמוד על תילו. תקנה זו שתיקנו ממחישה יותר מכל עד כמה מוחשית ואמיתית תקוה זו; כל כך בטעותם anno שביהם⁴ בינה, עד שכבר עתה יש להימנע מכאלת תבואה חדשה בט"ז בניסן, כי מהרה בינה המקדש ותיגרם ח"ז תקלת.

גם בעניין זה, על מנת שתתקנה זו מתאפשרה במסגרת "ישמרת את משמרתי" – עשו משמרות למשמרות, זוקקים הייח"ל לתות לה טעם איסורי, لكن הם נמקו את תקנה זו כמניעת חשש למכשול באיסור חדש לעתיד לבוא. אך הרווחה הגדולה מתקנה זו היא חיזוק האמונה והתקווה שהורה בינה המקדש, ונראה כי זו גופה היהת הכוונה והמטרה העיקרית אשר עמדה מול עיני ריב"ז בגורתו.

על פי הבנה זו ניתן להבהיר נקודות נוספות בסוגיא. התוס' שאלו מדוע ציינה המשנה בסוכה דזוקא שתי תקנות אלו – לולב כל שבעה ויום הנף, הרי ריב"ז תיקון תקנות נוספות כי את שתי התקנות הללו תיקו ריב"ז יחד, ומסתבר שלדעתם קיימים קשר בין התקנות. והנה, ביחס לתקנת לולב נאמר במפורש במסנה שהתקנה היא זכר למקדש. הגם' אף מביאה פסוק מהכהה לחובתנו לעשות זכר למקדש: 'ציוו היא דורש אין לה – מכלל דברי דרישא'. אך הערוך לנו' שם שואל, הרי התקנות הללו לבארה הפוכות זו מזו, תקנת לולב כל שבעה עניינה זכר למקדש ולכן היא שייכת רק לזמן שהמקדש חרב, לעומת התקנת יום הנף כל כולה לא נועדה אלא לחושש לדין שקיים רק כבינה המקדש!

אמנם לדברינו הדברים מתיישבים היטב. שתי התקנות עניינים אחד: לזכור את המקדש ולא להתייאש מבניינו. ריב"ז בתקנותיו אלו מחדיד בעם ישראל את התהוושה כי אין המקדש דבר שישיך להיסטוריה שלא תחודש חלילה, אלא המקדש חי בתוכנו, והוא עמו ציירון חי אשר בקרוב נשוב לקיומו. لكن יש ליטול לולב כל שבעה, כי עתדים אנו לשוב וליטול לולב במקדש כל שבעה, וכמו כן יום הנף כל אסור, כי במהרה בינה המקדש ויש לחושש לטעות⁴. אנו נפגשים שוב בנימוק איסורי

⁴ בהקשר לכך יש לשים לב כי לולב היה ניטל במקדש כל שבעה מודין "ושוחתם לפני ה". לולב הניטל לאחר החורבן כל שבעה זכר למקדש מחבר וקשר אותו דזוקא עם זכר

מצומצם - אך בתוצאות ובהשלכות חינוכיות רחבות, לאור דבריו הגר"א ניתן לומר כי בעצם זו הייתה מטרת העיקרית של מתיקני התקנה.

יסוד רחב לתקנות שונות

אין ספק כי היסוד הנ"ל שבדברי הגר"א יש בו כדי לפתוח פתח לעניינים נוספים. למשל גורת חז"ל שלא לתקוע בשופר בר"ה שחל בשבת, ולא ליטול לולב ביום"ט ראשון של סוכות שחל בשבת, בה עקרו חז"ל מכל העם מצוות מן התורה בשב ואל תעשה מהשש שהוא מישחו יעיר דבר ברה"ד. מסתבר מאווד כי הרווח מוגרתם זו איננו רק אותו יהודי אלמוני שיתכן והיה נכשל באיסור הוצאה בשבת מסויימת שתחול ביום"ט, ועתה ינצל מעבירה זו; הרווח החינוכי גדול הרבה יותר, ומקיים הרבה יותר: כלל ישראל יכול לומד ומפניהם בעקבות גורה זו, דור אחריו דור, את חומרתו של איסור הוצאה והעbara ברה"ד בשבת; מעתה יודע כל אדם מישראל, התמיה מפני מה אין נוטלים לולב ואין תוקעים בשופר היום, כי חכמים הסכימו לעkorן מצוות עשה מן התורה מהשש שמאזדהוא יצאה וייעיר בשבת. לך זה אמרו להשפיע על עם ישראל כלו להישמר מן האיסור, לא רק בשבת זו של ביום"ט אלא אף בכל שבותות השנה כולה.

בטוחני כי כל מתרבון יוכל להרחיב ולהוסיף דוגמאות לאשר נכתב כאן, "ויתנו לחכם ויחכם עד"⁵.

המקדש בשמחתו, ואני זומה כלל לתקנות רבות אחרות שנתקנו זכר למקדש אשר מבתאות בעיקר את הצער ואת האבל על חורבنا.

[לענ"ד ניתן אכן להוסיף לכיוון מחשبة זה של ראש הישיבה שליט"א גם 'אורות' של פוסקי הדורות האחרונים. למשל, כבר נשתרבו קולמוסים רבים בסיבת האיסור המקובל לרכיב על אופניים בשבת, ולכל הטעמים שהובאוaicא פירכא, ואcum"ל. ונראה לענ"ד שהיה בדור ופושט לפוסקי הדורות האחרונים שאץ להתיר לרכיב על אופניים בשבת כי הדבר יגעו באופי השבת ובאוורתנה, וכל פורסק 'עינן' את הכרעתו לאיסור בטעם הלכתית שנראה בעיני קרוב וסביר יותר; ופשט איסורים של גודלי הדורות בכל הקהילות, ומעטה די הוא. ואולי אף גורת חכמים הקוזמה שלא לרכיב על גבי בהמה בשבת מהשש semua יקטוף זמורה נובעת מאותו טעם: הגימוק האיסורי הרשמי' לנראה היה שהוא מי שיטתעה ויקטוף זמורה לצורך הנחת הבהמה, אך הגימוק החינוכי הרחב והמשמעותי היה הפגיעה באופי השבת כיום קדושה ומונחה אם היה מותר לרכיב ע"ג בהמה בשבת; ומובן אם כן שגם אם יתבטל מושם מה לחילוץ החשש לקטיפת זמורה - גורת חכמים כMOVEN במקומה תעמוד. ואcum"ל. י"ק]